

MIȘCĂRILE NAȚIONALISTE DIN SOCIETĂȚILE DEZVOLTATE (II)

II

În anii '70—'80 studiul naționalismului din perspectiva științelor sociale ca fenomen al studierii modernității și-a regăsit în mod empiric propria-i cale, în mâinile unei a doua generații de oameni de știință de pe ambele maluri ale Atlanticului. Ar trebui consemnate două aspecte importante ale acestei evoluții. În primul rând, se constată o creștere marcată a numărului de studii empirice multidisciplinare, cât mai sofisticate, care recurgeau la o serie de modele și instrumente de analiză pentru a da un sens anomaliei recrudescenței naționalismului în epoca contemporană. Aceste studii empirice au fost completate de noile studii socio-istorice (Armstrong 1982 ; Breuilly 1982 ; Smith 1986) care au extins cadrul temporal al naționalismului și legăturile sale la alte trăsături ale ordinii sociale, cu mult mai departe decât matricea secolului XVIII asociată cu deșteptarea naționalismului francez și german.

O altă trăsătură este tendința *calitativă* de tratare a fenomenelor naționaliste de către noua generație de cercetători sociali, mișcările naționaliste moderne contemporane au fost studiate din punct de vedere comportamental și organizatoric, iar în aspirațiile lor de redresare din situații de slăbiciune și în exprimarea solidarității pe baza altor criterii decât cele ale specializării funcționale pe locul pieții. Dacă noile studii întreprinse de științele sociale în problema naționalismului nu merg atât de departe ca cele sociologice asupra a ceea ce înainte era considerat drept „comportament deviant”, totuși, noile abordări din această perioadă sunt, în mod implicit, mult mai profunde decât perspectiva generală ce caracterizează prima generație. Cu alte cuvinte, în timp ce importul „legendei negre” presupune înțelegerea naționalismului și a mișcărilor sociale pe care le generează ca atavice și anti-moderne, abordările mai noi din domeniul științelor sociale consideră aceleași fenomene ca parte integrantă a procesului de modernizare.

Atât numeroasele studii din domeniul științelor sociale cât și schimbarea orientării în problema națională trebuie privite prin prisma ultimilor ani ai deceniului 6.

La nivel societal, o nouă generație universitară „generația exploziei de copii” a atins majoratul într-un climat de frământări culturale și politice, contestare a autorităților instituite, empatic față de cei „oprinați”, respingerea „instituiției” și a sistemului de putere (ex. ordinea stabilită, indiferent dacă era a societății sau a universității) și o acută contestare a valorilor societății moderne capitaliste industriale și impersonale. Pe scurt,

aceeași factori endogeni și exogeni care au determinat valul masiv de proteste studentești din anii '60, cât și ulterioarele derivate (ex. mișcarea feministă, mișcarea ecologistă, mișcarea anti-nucleară) au contribuit și la apariția unui nou val de mișcări naționaliste.

Mișcările naționaliste reprezentau mai puțin lupta „centrului” instituit pentru extindere pe seama regiunilor periferice din țările învecinate, cât lupta regiunilor cu anumite caracteristici culturale și economice care se deosebeau prin acestea față de „centru”. Regiunile respective nu erau pur și simplu doar o enclavă geografică distinctă, ci și un teritoriu delimitat al cărui locuitori puteau pretinde că sunt o „națiune” în virtutea istoriei, culturii și instituțiilor existente. Pentru mulți din cei ce locuiau în aceste regiuni sosise (din nou) momentul organizării fie în interior sau exterior a procesului electoral pentru recâștigarea autonomiei politice, economice și culturale deținută de națiunea respectivă; adesea, revendicările aveau la bază nemulțumirile memoriei colective (Anderson 1983). Aceste mișcări naționaliste au năzuit spre diferite grade de redresare sau autonomie față de centru. Pentru a putea fi diferențiate de naționalismul statelor create sau de cel al mișcărilor care au reușit cu succes crearea statelor moderne, au fost denumite fie „naționalism al minorităților”, „subnaționalism” și „etnonaționalism”.

Acest ultim termen are câteva conotații posibile. Pe de o parte, poate sugera faptul că cererile de autonomie ale, să zicem, catalanilor, bretonilor sau velșilor au un specific deosebit și mai puțină semnificație decât cele ale grupărilor multi sau polietnice. Pe de altă parte, se poate spune că noile mișcări naționaliste, au avut de profitat prin asocierea lor cu neașteptata afirmare și legitimitate dată cererilor etnice și etnicității, pentru resurse. Aceasta a presupus respingerea asimilării și omogenizării culturale, în favoarea societății multiculturale. Dacă pentru prima generație de oameni de știință naționalismul era mânjit cu „vina”, asociat fiind cu fascismul și tirania unei majorități naționale care cădea în picioare o minoritate culturală, în anii '70—'80 naționalismul a ajuns la o altă poziție ameliorată în comunitatea academică, deoarece formele sale recente pot fi mai ușor asociate cu minoritățile etnice și de altă natură care aspiră la un loc legitim sub soare.

Din punct de vedere ideologic, discursul liderilor și al militanților acestor mișcări a fost, în parte, identic (și adesea cu puncte de referință explicite) cu retorica naționalistă anticolonială a lumii a treia mai ales când se invoca subiectul pământului, al poporului, al resurselor și al culturii ca o „colonie” dependentă și oprimată ce trebuia „eliberată”. Se mai recurgea și la problema „alienării”, care a intrat în circulație în Occident în anii '60, realizând un contrast valoric între comunitatea „autentică” adică națiunea și „individualismul” neautentic al societății industriale din ultimii ani.

Acest discurs ar putea părea că are legătură cu naționalismul „romantic” de dreapta (să zicem, asociat, la punctul de cotitură al secolului, cu scriitorul francez Maurice Barrés). De fapt, discursul liderilor și purtătorilor de cuvânt naționaliști din deceniul 8 (ex. Evans 1975; Levesque 1979; Wolfe 1973) este mult mai apropiat dacă nu chiar parte integrantă dintr-un discurs de stânga social-democrat care subliniază justiția socială și valorile comunitare dintr-o ordine socială refăcută care studiază ierarhia și centralizarea. Acest discurs general pune în legătură liderii naționaliști apăruiți

în ultimii ani ai deceniului 6 cu figuri aparent diferite, cum ar fi teologii eliberării din America Latină și Robert Bellah (1975), Todd Gitlin (1987) și Tom Hayden (1988) din SUA⁹.

Pe scurt, deceniile 8 și 9 au cunoscut o „transevaluare” interesantă a mișcărilor naționaliste de către științele sociale. Nemaifiind considerate ca manipulate de forțe iraționale care în mâna unor lideri carismatici ar putea amenința existența democrației, „noile” mișcări naționaliste, cum ar fi mișcările sociale, în general, au început să fie, în mod implicit, considerate drept garanții și regeneratoare ale democrației în era „post-industrială” (Osmond 1977 ; Touraine 1981).

*

Două puncte nodale privind mișcările naționaliste, de dată recentă, oferă numitori comuni pentru literatura celei de-a doua generații. Primul se referă la modernizare și modernism, al doilea la raționalitate. Deși lucrările mai noi au produs multe controverse interne în sensul aflării modelului cel mai reprezentativ pentru apariția mișcărilor naționaliste, este important de reținut că se tinde spre un consens general ca aceste mișcări, asemenea altora sociale, noi, să fie considerate ca moderne și raționale. În acest context, afirmația lui Mc Adam, Mc Carthy și Zald (1988) privind schimbările produse în receptarea mișcărilor sociale se aplică la fel de bine recentului studiu privind mișcările naționaliste, deși autorii nu menționează aceste mișcări :

„Noii generații de sociologi, nenumăratele mișcări populare și vădit politice din anii '60- '70 au apărut incompatibile cu, și prea puțin explimate de perspectivele tradiționale ale mișcărilor sociale... Spre deosebire de formulările clasice anterioare, ambele perspective (mobilizarea resurselor și procesul politic) atribuie raționalitatea participanților la mișcare și afirmă continuitatea fundamentală dintre politica instituționalizată și cea a mișcării” (1988 : 679).

„Perspectiva tradițională” care apare în cazul naționalismului, consideră procesul modernizării ca fiind concentrat asupra primatului dezvoltării economice, și având consecințe asupra schimbării culturale și politice. În timp diferențele regionale, culturale și de altă natură trebuie să-și piardă semnificația lor funcțională pentru actori, dat fiind că imperativele sistemului industrial modern servesc la integrarea unor grupuri din ce în ce mai largi (în cele din urmă devenind un sistem mondial). Prin extindere, identitatea grupului și a persoanei vor deveni din ce în ce mai mult funcții ale poziției pe care cineva o ocupă în cadrul diviziunii muncii sau al pieții libere. Nu numai că diferențele regionale sau de altă natură tind să dispară în timp, în interiorul unei țări, dar prin dezvoltarea viitoare a capitalismului, diferențele naționale se vor diminua și ele, reflectând globalizarea producției (ex. „lanțul de mărfuri”) și modelele de consum.

A doua generație de oameni de știință care s-a ocupat de problema națională nu a respins noțiunea de modernizare ; mai curând a considerat

⁹ Temele colonialismului, imperialismului și alienării sunt adesea invocate de diferitele analize ale mișcării etnoregionale din Franța, într-o publicație specială a lui Sartre, *Les Temps Modernes* (Person 1973), în timp ce Hechter utilizează termenul de „colonie internă” (1975), care a fost folosit anterior de Blauner cu referire la minoritățile rasiale americane și de Lafont, âpropos de sudul Franței (sau „Ocełania”).

aparitia naționalismului ca fiind legată de și chiar care favorizează trăsăturile principale, cum ar fi dezvoltarea socioeconomică. Gellner (1983) este împotriva ideii de a considera naționalismul ca pe deșteptarea a ceea ce unii au numit „elementele primordiale”, adânc înrădăcinate, elemente psihice primitive care ar putea fi corelate cu ceea ce Durkheim numea „solidaritate mecanică”. Gellner consideră naționalismul modern ca „o consecință a unei noi forme de organizare socială bazată pe culturi avansate, puternic internalizate și dependente de educație, fiecare fiind ocrotită de propriul stat” (1983 : 48). Naționalismul este o forță majoră care „determină *norma* pentru legitimitatea grupurilor politice din lumea modernă” (1983 : 49).

Naționalismul este funcțional modernității legitimând culturile avansate pe care Gellner le consideră ca apărând în epoca industrializării. Totuși, nu este o forță constantă a modernității : fervoarea naționalistă este foarte pronunțată într-un studiu incipient al industrializării, când, sub impactul unui centru industrial, teritoriile de la periferie trebuie să se dezvolte pentru a rezista și supraviețui. Funcțiile naționaliste ale statului „nu numai ca protector al culturii dar și al unei noi și adesea fragile economii” (1983 : 112).

În același sens, putem aminti provocatoarea analiză a lui Nairn (1977), ca o examinare socio-istorică foarte critică a tendințelor de fracționare din Anglia. Asemenea lui Hobsbawm el este marxist, dar spre deosebire de acesta, face apel la argumente gramsciene în înțelegerea mișcărilor naționaliste periferice. Analiza extensivă pe care Nairn o face cazului Scoției aruncă o nouă lumină asupra rolului naționalismului ca „mod forțat de evoluție socio-economică și politică” a regiunilor periferice ; naționalismul compensează dezvoltarea inegală generată de centrele capitaliste stimulând mobilizarea de-a lungul unor linii largi culturale ale etnicității, limbii și altor *diferențe*. Există o anumită dialectică ce leagă naționalismul de modernitate, deoarece prin dezvoltare naționalistă „regiunea rămasă în urmă sau fosta provincie s-a ridicat la nivelul timpurilor moderne cu ajutorul propriului ei trecut —, de fapt, printr-o curioasă regresie” (1977 : 141).

Cazul Scoției prezintă o anomalie interesantă pentru Nairn. El spune că naționalismul dormita până de curând, ca o consecință a faptului că Scoția a fost încorporată în Statul britanic, înaintea marii perioade a industrializării. Alte țări, în secolul XIX și XX, unde s-a dezvoltat naționalismul au făcut la fel, fie ca o reacție compensatorie la întârziere sau ca mijloc al mobilizării rapide, pentru a-i ajunge pe noii giganți industriali. Totuși, Scoția făcea parte din gigant ; de aici, burghezia și intelectualitatea sa, care în alte țări era avangarda dezvoltării naționaliste, devenise deja parte a unei instituții mai mari. De-abia în ultimii ani când resursele sărace ale Scoției (mai ales petrolul) au fost exploatare de străini, iar dezvoltarea sa este permisă (la fel ca cea a Țării Galilor) să rămână la nivelul celei a Angliei, se poate spune că naționalismul scoțian a adăugat și o dimensiune politică identității sale culturale. Lipsa concurenței a fost, de asemenea, o cauză care a contribuit la ușurarea dezvoltării „neonaționalismului” în Scoția : pe de o parte, modurile burgheze de dominare s-au perimat și, pe de altă parte, la nivel statal socialismul s-a dovedit ineficient (1977 : 179).

Dintr-o perspectivă nemarxistă studiul socio-istoric al cercetătorului politic Jack Brand (1978) apare, ca o completare a analizei lui Nairn asupra modernizării și naționalismului în Scoția, Argumentul central al lui Brand în explicarea afirmării Partidului Naționalist Scoțian (PNS), pe care-l consideră mult mai vechi decât Nairn, constă în aceea că-l consideră ca pe o „mișcare de modernizare... ca o determinare la muncă a unui stat format dintr-o națiune mică, dezvoltată din punct de vedere tehnologic, modernă și prosperă” (1978 : 23). Tema alienării joacă și ea un anumit rol în sensul că justifică creșterea rezistenței organizatorice a PNS, dar Brand exprimând aceeași opinie ca Nairn, subliniază că alienarea nu este atomizarea imaginii „societății în masă” ei pierderea identificării cu marile partide naționale tradiționale (Laborist și Conservator).

Acest subiect își găsește ecou într-o analiză mai recentă a lui Pulzer (1988), care urmărește ciclurile protestului etnic din Scoția și Țara Galilor, în deceniile 6 și 7, împotriva defectelor partidelor instituite, prin apelul făcut electorilor de la periferie, în special tinerilor. Pulzer consideră partidele etnoregionale ca pe niște surrogate pentru alegerea unui al treilea partid (englez), prin ralierea electorilor care nu sunt bine integrați în partidele tradiționale, cum ar fi tinerii (cu drept de vot) (Pulzer 1988 : 348). Apelul partidului naționalist către tineri nu este idealizarea romantică a trecutului (cu toate că merită o tratare separată asocierea naționalismului secolului al XIX-lea cu tineretul, de ex. „Tânăra Italie”, „Tinerii turci” ...). Se bazează mai mult pe faptul că partidul naționalist este considerat ca având mai multă responsabilitate față de nevoile membrilor săi. Fluctuațiile potențialului electoral reflectă gradele diferite de atenție acordate de marile partide instituționale și de către stat, periferiei.

III

Încotro ne vom îndrepta atenția mai departe? Întrebarea comportă două aspecte corelate. Primul, cu foarte largă cuprindere îl reprezintă soarta „problemei naționale”, inclusiv naționalitatea, identitatea națională și naționalismul vis-à-vis de modernitate. Cred că ar trebui să privim naționalismul ca pe un grup de idei și aspirații care definesc și redefinesc granițele și scopurile comunității societale; aceste aspirații sunt pro-active și re-active față de mediul larg al comunității societale. Din această perspectivă, naționalismul poate fi considerat nu ca cel mai puțin sau cel mai mult în cadrul modernității, ci ca o trăsătură integrantă a dinamicii societăților dezvoltate, atât în privința relațiilor intra cât și inter-statale. Aceasta nu înseamnă că statele-națiuni reprezintă punctul final al dezvoltării socio-politice și al identității colective socio-politice. Faptul că acum, corespondența naționalității (în sensul omogenității etnice și a identificării culturale colective) cu statalitatea reprezintă o excepție în lume (Nielsen 1985; Ra'anan 1990) ar trebui luată ca un avertisment al finalității statului-națiune, chiar dacă nu existau constrângeri globale manifestate împotriva autonomiei statului-națiune. Aranjamentele care au dus la crearea statelor-națiuni moderne, din trecut, inclusiv al hegemoniei culturale a unui grup etnic care a construit identitatea și instituțiile statului-națiune în stadiul de formare, nu sunt definitive. Ele se apropie din punct de

vedere al multor factori care vizează un control efectiv, inclusiv standarde de viață stabile dacă nu în creștere și identificarea cu, și aderarea la o cultură națională care asigură simbolurile unității și identității.

Realizarea acestor deziderate este destul de problematică pentru diferitele țări, indiferent de forma de economie practică (liberă sau planificată); se poate explica printr-un fenomen demografic și anume că, în societățile dezvoltate, grupul de conducere reprezintă o parte aflată în scădere numerică față de totalul populației.

Tensiunea internă ce poate fi provocată de o majoritate în scădere, conștientă de faptul că devine o specie în pericol, duce la apariția unui nou val de mișcări naționaliste neo-conservatoare în cadrul societăților înaintate: mișcări pe seama „majorității”, cu o nouă „mentalitate” (ca dovadă, apelul la reducerea numărului emigrărilor și limitarea drepturilor „străinilor”) față de cererile „minorităților” de a li se acorda dreptul unei mai mari, dacă, nu chiar egale, participări în sfera activităților publice. Acest gen de naționalism îl întâlnim în țările baltice cât și în republicile din Asia Centrală, dar nu numai acolo ci și în Anglia, la sud-asiatici și indieni; în Franța cităm cazul algerienilor cât și al turcilor din Belgia și Germania. Dar, nu trebuie să credem că acest fenomen se limitează doar la țările de peste ocean, deoarece și în SUA există această situație demografică asociată cu stagnarea economică; de remarcat eforturile făcute în câteva comunități și state pentru declararea limbii engleze ca unică limbă oficială.

La alt nivel, crearea Comunității Europene reprezintă un „moment definitoriu” pentru pașii făcuți către modernitate, dincolo de consecințele economice imediate, ale creării unei imense zone de comerț liber pentru „membrii” săi. Actualizarea sa poate foarte bine conferi o identitate pan-europeană, care va consemna atât întoarcerea la „tradiție”, în sensul recurgerii la imaginea unificării culturale și interpersonale a Europei din timpul Evului Mediu (după cum remarcă Berlin, biserica, latinitatea, și putem adăuga, sistemul breslelor), cât și un avânt al modernității în sensul apariției noilor instituții economice, juridice, politice și educaționale (ex. proiectul Erasmus). În cadrul foarte larg al Comunității Europene, care va fi în cele din urmă alcătuită din două mari sisteme socio-economice aflate în interacțiune — o Comunitate Europeană lărgită, cu sediul la Bruxelles și un sistem confederal al Uniunii Sovietice democratizate și reinnoite (în prezent, Comunitatea Statelor Independente) — vor putea predomina opțiunile multiple ale identităților colective, inclusiv identitățile regionale multi-etnice care să străbată frontierele statelor-națiuni tradiționale¹⁰.

Pe scurt, următoarea jumătate de secol ar putea fi considerată ca epoca restructurării identității naționale colective din Europa. Într-un moment de optimism aş putea chiar spune că un posibil scenariu al anului 2050 ar putea fi sistemul economic european integrat, definit printr-o confederație politică care să asigure atât o identitate europeană lărgită,

¹⁰ — Wiltterdink (1993) a făcut o analiză foarte interesantă a diferențelor naționale care apar prin identificarea cu Europa, ca unitate economică, politică și culturală. În general, se pare că sporește receptivitatea față de integrarea europeană, atâta timp cât acest lucru nu pune în pericol menținerea integrității naționale (1990: 79).

bazată pe drepturi politice, cât și o identitate regională/culturală. Integrarea europeană va necesita, de asemenea, noi reglementări instituționale cât și noi instituții, noi simboluri și mecanisme pentru integrare și diferențiere. Evident, este ușor de spus, dar mai greu de realizat, însă va fi o nouă etapă de modernizare alături de liniile de dezvoltare ale statelor-națiunii din secolul XIX, dezvoltare care a avut în vedere transformarea identităților colective cât și transformarea structurilor economice și politice. Poate, copiii noștri vor ajunge să vadă un nou „concert al Europei”, care să eclipseze ca productivitate și beneficii umane predecesorul său din sec. XIX.

Firește, problema identității naționale din societățile avansate trebuie să se extindă dincolo de cazul Europei. Posibilitatea ca integrarea europeană să poată lansa o chemare sau acțiunea ca un stimul dincolo de granițele Europei este evidentă în cadrul convorbirilor dintre noile asociații economice regionale interstatale cum este schema integrării comerțului liber Nord american. America Centrală și Asia de Est au o bază culturală comună care să ofere posibilitatea creării unei identități regionale bazată pe interese economice comune în economia mondială. Totuși, dincolo de granițele Europei (și chiar ale actualei Comunități Europene și a fazei sale imediate de dezvoltare de după 1992) globul de cristal e încă prea întunecat pentru a putea prevedea tiparele din caleidoscopul global al secolului 21.

Este foarte tentant să faci previziuni privind naționalismul și statele națiuni, dar la fel de puțin probabil ca ele să se adeverească. De exemplu, Hechter, în 1975, a realizat un studiu lărgit al naționalismului etnic, poate cel mai important, folosind metode de analiză istorică și cantitative foarte complicate. El trăgea următoarea concluzie, în final:

„S-ar putea ca statele socialiste să ocupe o poziție avantajată față de cele capitaliste, făcând față problemelor colonialismului intern. Ceea ce nu înseamnă neapărat că acest colonialism intern nu se va dezvolta în respectivele societăți, dar dacă vreodată se întâmplă astfel, vor putea fi mai ușor abordate respectivele modele de către statele socialiste (Hechter 1975 :350).

La fel, Sathymurthy, acum aproape zece ani considera Jugoslavia drept „un caz paradigmatic de națiune multietnică”, comparând-o cu tendințele separatiste din Nigeria și Bangladesh (citată în Weiss 1984).

Am putea continua prezentând prezicerile neadeverite privind soarta naționalismului în lume. În sec. XIX, dispariția statului reprezenta o imagine a viitorului, exprimată atât de Marx cât și de Spencer, dar statele puternice au reprezentat principalii actori ai secolului XX. Prezicerile în legătură cu stingerea naționalismului din statele dezvoltate vor avea aceeași soartă pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul acestui secol și, fără îndoială, naționalismul a reprezentat o pârgie neașteptată care a contribuit la dezmembrarea imperiului sovietic.

Încotro ne îndreptăm de aici încolo presupune și ce obiective ne propunem noi, ca cercetări din domeniul sociologiei, în legătură cu naționalismul.

La nivel teoretic am amintit faptul că este necesară confruntarea și codificarea datelor provenite de la diferitele valuri de mișcări naționaliste actuale. Deci, trebuie să elaborăm un cadru comparativ-analitic, corelând naționalismul cu dezvoltarea societală modernă. În prima parte a acestui studiu am amintit, dând exemple din generația oamenilor de știință (istorici), că naționalismul ca subiect al analizei științelor sociale a fost limitat din considerente ideologice. Acest lucru nu mai trebuie privit însă ca o limită, dacă luăm în considerare excelențele cunoștințe de care dispune generația mai tânără de comparațiști ca Brubaker (1990) și Greenfeld (în curs de apariție). Corelarea mișcărilor împotriva statului-națiune din cadrul societăților liberale avansate, cu cele împotriva statului-națiune din societățile socialiste ar reprezenta o extrapolare logică a actualelor cunoștințe în domeniu: ambele mișcări pot fi considerate drept contestări ale autorității și revendicări ale autonomiei, caracteristice „noilor mișcări sociale”.

În acest punct, studiul naționalismului se poate întrepătrunde cu o vastă documentație a ultimilor 20 de ani, referitoare la mișcările sociale (Mc Adam, Mc Carthy și Zald : 1988). Ultimii s-au ocupat de studiul multor mișcări sociale „noi”, „postindustriale”, cum ar fi ecologia, mișcarea feministă, drepturile minorităților, etc... (Offe), dar, cu excepția lui Touraine (1981) nu au încorporat și mișcările naționaliste pentru autonomie, împotriva statelor-națiuni. Cercetătorii care s-au ocupat de problema mișcărilor naționaliste și a naționalismului în societățile înaintate, nu au recurs suficient la abordarea mișcării sociale și a celor doi poli majori ai săi (polul „mobilizării resurselor” și cel al „noilor mișcări sociale” care insistau pe identitatea culturală).

O altă cale de cercetare se referă la analiza, prin comparație, a strategiilor de stat în satisfacerea revendicărilor pentru autonomie. În această situație, statul dispune de o gamă largă de opțiuni și, firește, o bună parte a strategiilor folosite va depinde de amploarea aspirațiilor spre autonomie. Reconcilierea este una din posibilități, ca în cazul Jura, dar statul dispune de multe mijloace subtile de neutralizare a cerințelor de autonomie — a se vedea câteva campanii de referendum-uri din Anglia și Canada, la sfârșitul deceniului 8. În extremis, statul poate recurge la forță pentru reprimarea cererilor, dacă argumentele și stimulentele economice nu rezolvă problema, iar această linie de cercetare sugerează analizarea cazurilor specifice, recente din Europa de Est și Modelul URSS de alternativă rațională și acțiune colectivă (Olson 1990).

O a treia linie ar fi să se acorde o mai mare atenție variabilelor demografice implicate în mișcările naționaliste. În primul rând, o mișcare naționalistă din cadrul unui stat poate presupune existența unei majorități etnice, în respectivul teritoriu care începe să fie amenințată (perceperea amenințării este cea mai importantă) de inigrarea sancționată de stat, dinafara teritoriului. În al doilea rând, cererile de autonomie pot oglindi și o scădere a populației datorată emigrării sau ratei scăzute a natalității, ceea ce naște teama pentru dispariția colectivității și a culturii sale. Variabilele demografice au multe combinații dar, vreau să insist pe faptul că acest focar general este mai puțin folosit, iar fluctuațiile activității și sentimentelor naționaliste pot la fel de bine să reflecte transformările demografice. În acest sens, o analiză descriptivă deosebită s-a făcut cu

privire la situația Europei de Est (Besemer 1980; D'Encausse 1978; Drefelds 1990—91; Guboglo 1990—91), dar acum s-a ivit ocazia tratării acestui subiect mai sistematic și comparativ.

O a patra cale de abordare aș numi-o abordarea fenomenologică. Actorii din același teritoriu au multiple perspective asupra națiunii și a relației națiunii cu statul. În altă lucrare (Tiryakian și Rogowski 1985) au prezentat o tipologie a naționalismelor care arată că identitățile colective ale națiunii pot să o pună în legătură cu statul existent, cu o comunitate tradițională care trebuie să fie refăcută sau cu statul care trebuie creat. Care sunt concepțiile acelor actori, unde se află aceștia situați în cadrul structurii sociale și ca participare politică, ce variabile demografice îi diferențiază? (de ex. ca generație) — iată întrebări la care trebuie să răspundă cercetarea empirică.

Situația din Europa Centrală și de Est cât și din fosta URSS trebuie, în mod evident, analizată. Ca să fim siguri, nu trebuie să ometem faptul că problemele naționalității, identității naționale și ale naționalismului, chiar dacă sunt mai „estompate” în Occident, în sensul că nu reprezintă o amenințare imediată a violenței în masă, sunt totuși prezente. Ceea ce conferă interes situației din „Est” este tocmai faptul că totul s-a petrecut atât de repede și de curând, așa încât, în totalitate reprezintă un excelent laborator al analizei comparative a mișcărilor naționaliste intra și interstatale, o analiză comparativă a acțiunii colective și a mobilizării maselor, a conducerii mișcării și a studiului elitelor, de asemenea a strategiilor de stat care urmăresc rezolvarea cerințelor pentru autonomie.

Mai interesant este faptul că, astfel de studii pot fi astăzi făcute prin colaborarea activă a cercetătorilor din științele sociale, chiar în respectivele teritorii. Cercetarea identității naționale prezintă un interes existențial pentru cercetătorii din Occident, prin variatele componente ale fostului imperiu sovietic. Într-un fel se poate spune că acesta reprezintă „primăvara” cercetării sociale, nu numai la Praga dar și aproape în toată Europa de Est și fosta URSS, iar problematica identității naționale/a etnicității/a naționalismului prezintă un interes deosebit. Date fiind aspectele multiple ale naționalismului și mișcărilor naționale, trebuie căutate multiple feluri de date, de la niveluri mărunte ale modelelor de interacțiune, până la cele majore ale relațiilor interstatale și ale aspectelor economiei politice internaționale, prin folosirea metodelor convenționale de la observare-participare până la cercetarea atentă.

Care sunt implicațiile naționalismului în societățile dezvoltate, moderne? Credem că în parte depinde de identificarea *forme* de naționalism care operează și a *trajectoriei* căutate în rezolvarea cererilor de autonomie. Mai mult chiar, nu trebuie neglijat faptul că, într-o lume care devine din ce în ce mai interdependentă, rezultatele mișcărilor naționaliste și cerințele dintr-o parte a lumii pot avea un impact important asupra altei părți. Mișcările naționaliste ale lumii a treia din deceniul 6 au jucat un rol important în mișcările de protest din societățile occidentale, în deceniul 7 și, la rândul lor, aceste mișcări au stimulat mișcările regionale pentru autonomie, din deceniul 8. Am considerat valul mișcărilor naționaliste din majoritatea țărilor Europei de Est, în perioada 1988—91, ca pe o reacție la evenimentele din 1968 (care au avut un efect temporar la Praga și Varșovia). Poate că situația Jugoslaviei, cu toată tragedia ei, va aduce

folos Europei de Est prin aceea că joacă rolul unui factor de reținere vis-à-vis de orice conflict interetnic, așa cum înainte de 1989 bomba atomică îl reprezenta pentru conflictele dintre marile puteri. Dar poate că și capacitatea țărilor Baltice de a-și câștiga independența (menținând totuși o asocierie economică cu URSS) va da celor ce luptă pentru autonomie în Quebec sau alte părți ale Occidentului dezvoltat, ca Scoția de pildă, un model de dezvoltare națională viitoare, menținându-și cererile de „asocierie a suveranității”.

Am dori să încheiem prin două concluzii. Prima se referă la faptul că acesta este, poate, momentul cel mai emoționant pentru studiul naționalismului și al identității naționale datorită relevanței sale globale. Procesul multidimensional de globalizare (care nu se poate reduce doar la o singură dimensiune economică) poate fi considerat ca o nouă frază de modernizare, la nivel macro-economic, chiar dacă nu posedă nici o axă de modernism. Transformarea instituțiilor și identităților cât și ale bazelor puterii sociale, din această perioadă, generează noi baze pentru conflictele sociale cât și pentru unificare. Problemele obiectivelor și aspirațiilor naționale cât și ale definirii actorilor care reprezintă comunitatea națională sunt de ordin general, deși răspunsurile și soluțiile date vor lua forme specifice în diferite regiuni și țări. Dar tocmai aceasta face ca analiza interdisciplinară a etnicității, naționalismului și ale semnificației lor pentru cetățenie să fie atât de actuală și de hotărâtoare.

Cea de a doua observație se referă la concluzia finală a lui Rogowski din volumul publicat în colaborare (1985). După ce trece în revistă tot ceea ce s-a precizat în legătură cu naționalismul (un rezumat care merită parcurs), el afirmă că, pentru a trata cu adevărat naționalismul, trebuie să ne situăm undeva dincolo de el: „teoretizările și testele noastre vor avea mult de câștigat dintr-o eventuală dispersare într-o teorie generală, elegantă și bine fondată a clivajului politic” (Rogowski 1985 : 384). Am propune ca tratarea naționalismului să se facă prin considerarea lui ca fiind un fenomen recurent al societății moderne și pentru a-i face dreptate va trebui să facem legătura între periodicitatea naționalismului în societatea modernă și periodicitatea ciclurilor religioase (Mc Loughlin 1978 ; Barkun 1985) și politice (Burklin 1987 ; Weber 1987), deoarece amândouă au reprezentat o atracție serioasă pentru mobilizarea socială, cu mult peste ceea ce presupuneau modelele liberale și marxiste. Îmi închipui că sunt corelate, în privința atitudinilor și aspirațiilor de redefinire, restructurare și reinterpretare a comunității societale, deoarece frontierele acestora sunt încăleate fie dinăuntru sau dinafară. Dacă, prin intermediul analizei comparative, am putea ajunge mai aproape de corelarea dinamicii acestor fenomene, am putea înțelege și mai bine sensul modernismului.

EDWARD A. TIRYAKIAN

Departamentul de Sociologie,
Duke University Durham